

Əlyazması hüququnda

NÜSRƏTULLA RAMAZANƏLİ OĞLU DİNMÜHƏMMƏDİ

**XX ƏSR İRAN POEZİYASINDA
ƏDƏBİ CƏRƏYANLAR**

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (Fars ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun “İran filologiyası” şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Gövhər Baxşəli qızı Baxşəliyeva**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Kamil Hüseyn oğlu Allahyarov**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Aygün Əjdər qızı Əlizadə
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat: **AMEA Əlyazmalar İnstitutunun**
“Farsdilli əlyazmaların tədqiqi” şöbəsi

Müdafiə “_17_” 03__ 2014-ci il saat “___” da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD 01.151 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti 31, 7-ci mərtəbə, AMEA akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “___” _____ 2014-ci il tarixində göndərilmişdir.

FD 01.151 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru:

Zenfira Ədhəm qızı Şıxəlibəyli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Yüz il öncə İranın siyasi, ictimai, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər ədəbiyyatda, xüsusilə şeirdə də inikasını tapdı. Məlum olduğu kimi, İran şeiri iki yol ilə inkişaf etmiş, forma və məzmun baxımından dəyişikliklərə məruz qalmışdı. Klassik poeziya yeni şeirlə əvəz olunmuş, cəmiyyətdə baş verən əqidə və düşüncə dəyişikliyi ona fərqli ideyalar axarı gətirmişdi. Məşrutə inqilabından az öncəki dövrdə meydana çıxan dəyişikliklər ədəbiyyatda yeni istiqamət yaratdı. Bu dövrdən etibarən Əli Əkbər Dehxoda, Məliküşşüara Bahar, Əbülqasım Arif Qəzvini və başqa şairlərin əsərləri ictimai məzmun kəsb etməyə başladı. Bu dövr şairləri şeirdə düşüncə dəyişiklikləri yaradılmasının lazım olduğunu bildirərək, öz əsərlərində insan, cəmiyyət və onun problemlərindən bəhs etməklə ədəbi mühitdə digərlərinə nüsxə oldular. Get-gedə bir çox şairlər şeirin formasında da dəyişikliklər etməyə, ideya və məzmunu yeni formada ifadəyə çalışdılar.

Bütün bu təşəbbüslər nəticəsində dördlük, bəhri-təvil kimi yeni şeir janrları ədəbiyyata daxil oldu. Cəfər Xamneyi, Şəms Kəsmayi, Tağı Rüşət, Əbülqasım Lahuti kimi inqilabçı və yenilikçi şairlərin yaradıcılığının ardınca bəzi Avropa müəlliflərinin şeirlərinin fars dilinə tərcümə edilməsi, bəzi fərqli forma və məzmunla malik əsərlərin yaranması yeni şeirin ilk müjdəçiləri oldu. «İran yeni şeirinin atası» sayılan Nima Yuşic öz dövrünü düzgün qiymətləndirməyi bacardı və ədəbi vəzifəsini dərk edərək İran klassik şeirinin minillik bünövrəsini dağıdıb yeni bir məktəbin əsasını qoya bildi. Avropa şeir cərəyanları, xüsusilə də fransız ədəbi cərəyanlarından yararlanmaqla İranda ikinci şeir cərəyanını yaratması Nima bu epiteti almaq haqqını verdi. O bu yeni şeirin yalnız praktiki tətbiqi ilə məşğul olmadı, həm də nəzəri əsaslarını yaratdı. Nimanın şeiri keçmiş dövr şeirlərindən fərqli olaraq, bərabər uzunluqda, eyni ölçülü misralara və qafiyəyə ehtiyac duymurdu. Onun şeiri məzmun, daxili quruluş, arxetektika və təxəyyül baxımından klassik şeirdən fərqlənirdi. Dissertasiyada Nima Yuşic və davamçılarının fars şeirində yaratdıqları ədəbi inqilabın xarakteri və nəticələri, forma və məzmun dəyişiklikləri ilk dəfə olaraq geniş və sistemli təhlilə cəlb edilmişdir.

Ümumiyyətlə, müasir İran ədəbi cərəyanlarının öyrənilməsi tədqiqatçının qarşısına qoyula biləcək çətin məsələlərdən biridir. Belə ki, müasir İran şeirinin başlanğıcının hansı dövrə aid edilməsi ətrafında İran ədəbiyyatşünaslığında mübahisələr mövcuddur. İkinci çətinlik müasir İran şeir cərəyanlarını araşdırarkən onların təsnifatında ortaya çıxır. Dissertasiyada Azərbaycan və İran elmi-nəzəri fikrinin uğurlarından istifadə etməklə bu problemin həlledilməsinə cəhd edilmişdir.

Mövzunun öyrənilməsi. Dissertasiyanın mövzusu Məşrutə inqilabından başlayaraq bu günə qədər İran ədəbiyyatında meydana çıxmış bütün ədəbi cərəyanları əhatə edir. Dissertasiyada yüzillik bir dövrü əhatə edən bu cərəyanların yaranma tarixi və baniləri, eləcə də görkəmli nümayəndələrinin adları xronoloji ardıcılıqla təhlilə cəlb olunur.

Qeyd etməliyik ki, tədqiqat obyektimizə daxil olan ədəbi cərəyanlar Azərbaycanda sistemli şəkildə öyrənilmədiyindən xüsusi araşdırmaya ehtiyac duyulurdu. Bununla belə, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu ədəbi istiqamətlərin bəzi nümayəndələrinin əsərlərindən tərcümələr və bir qismi haqqında araşdırmalara rast gəlinməsi problemin diqqət mərkəzində və ədəbiyyatşünasların maraq dairəsində olmasını göstərir. Bu sahədə müəyyən xidmətləri olmuş, Azərbaycanın ədəbi və elmi fikrinin diqqətini İranın son yüzilliyinin ədəbi sima və ədəbi proseslərinə cəlb etmiş M.Əlizadə(17), B.Hüseynov(6), M.Kazımov(21), M.Məhəmmədi(8), A.Ağazadə(16), Ə.Hacızadə(4), N.Əlizadə(1), S.Novruzova(15), C.Məmmədzadə(12) və başqalarının adlarını xüsusi qeyd etməliyik.

Dissertasiyanı yazarkən istifadə olunmuş başlıca mənbələrdən biri Məhəmməd Ziya Həştrudin «منتخبات آثار» («Əsərlər müntəxəbatı») (yazıçı və şairlərdən), Tehran, Ketabxane və Entişarat-e «Broxim», 1303 adlı kitabıdır. Bu əsərdə yazıçı öz dövrünün şairlərindən poetik nümunələr göstərməklə söz açmışdır. Təbrizdə çap olunmuş və Tağı Rüşd kimi yenilikçi şairlərin məqalələrinin yer aldığı «Təcəddüd» və «Azadistan» qəzetləri də tədqiqat obyektimiz baxımından əhəmiyyətli mənbələrdəndir. Məhəmməd Tağı Bahar tərəfindən nəşr edilmiş «Daneşkade» jurnalı özündə yenilikçi və mühafizəkar şairlərin məqalələrini də cəmləşdirmişdir və bu baxımdan həmin jurnal da tədqiqat zamanı əhəmiyyətli mənbələrdən biri kimi araşdırmaya cəlb edilmişdir.

ارزش احساسات و پنج مقاله در شعر و « Nima Yuşicin özünə aid olan «Hisslərin dəyəri, şeir və teatr haqqında beş məqalə»», «نمایش حرف» («Qonşunun sözləri») və s. kimi əsərlər XX əsr şeir cərəyanları haqqında dəyərli mənbələrdəndir.

Yəhya Ariyanpurun «از صبا تا نima» («Səbadan Nimaya qədər») əsəri tədqiqat obyektimizlə bağlı ciddi və mötəbər elmi əsərlər sırasında yer alır. Bu əsər İran şeiri və nəsrinin inkişafından bəhs edir, ədəbi cərəyanları araşdırır. Dissertasiyada həmin müəllifin «از نima تا روزگار ما» («Nimadan zəmanəmizə qədər») adlı başqa bir dəyərli əsərindən də yeri gəldikcə istifadə olunmuşdur. Tədqiqat obyektimizlə bağlı araşdırmalardan olan Məhəmməd Hoquqinin «شعر نو از آغاز تا امروز» («Yeni şeir başlanğıcdan bu günə qədər») əsərində İranın 70 il ərzində (1902-1972) fəaliyyət göstərmiş görkəmli və tanınmış şairlərinin bir çoxunun şeirləri verilmişdir. Müəllif İran şairlərinin yaradıcılığını onilliklər üzrə üzləmiş və əsərini yeddi hissəyə bölmüşdür. Əsərin 120 səhifəlik müqəddiməsində isə İran yeni şeirinin yaranışı ilə bağlı dəyərli elmi mülahizələr yer alır.

Bu mövzuda yazılmış əsərlərdən biri Fuad Faruqinin «کارنامه» («İran ədəbiyyatı xronikası») əsəridir. Əsərdə şeirdə yenilikçilərdən olan, Nima Yuşicdən daha öncə ənənənin çərçivəsindən kənara çıxan şairlərdən bəhs olunmuş, bu şairlərin yaradıcılığına aid nümunələr verilmişdir. Məhəmməd Hoquqi «مروري بر تاريخ» («Müasir İranın ədəbiyyat tarixi və ədəbiyyatına baxış») adlı kitabında İran müasir şeir cərəyanlarını iki hissəyə ayırır: müasir mühafizəkarlar, müasir yenilikçilər. Məhəmməd Cəfər Yahəqqi də «جويبار لحظه ها» («Anlar arxı») adlı kitabını Nima dövrü və yenilikçi şeirə həsr etmişdir. Çox dəyərli tədqiqat əsərlərdən biri də Məhəmməddağı Cəvaheri Gilaninin (Şəms Ləngrudi) dörd cildlik «تاريخ تحليلي شعر نو» («Yeni şeirin təhlili tarixi») kitabıdır. Kitabda müasir İran şeir tarixi dövrləşdirilərək, ictimai-siyasi hadisələr fonunda şərh edilmiş, Məşrutə inqilabından İslam inqilabına qədər müasir dövr şairləri və onların əsərləri şərh olunaraq araşdırılmışdır. «شعر جديد فارسی» («Yeni fars şeiri») kitabı doktor Məhəmməd İshaq tərəfindən yazılmışdır. Kitabda yeni şeirin yaranması, müasir dövr şairləri, yeni şeirin xüsusiyyətləri və s.-dən bəhs edilmişdir. Müasir İran şeiri mövzusunə aid ən mühüm əsərlər aşağıdakılardır:

1. Rza Bərəhani: «طلا در مس» («Misde qızıl»);
2. Həmid

Zərrinkub: «چشم انداز شعر نو فارسی» («Yeni fars şeirinın mənzərəsi»); 3. Şəfi Kədkəni: «ادوار شعر فارسی» («Fars şeirinın bölündüyü dövrlər»); 4. Mehdi Şadxast: «در خلوت روشن» («İşığın görünməyən tərəfində»); 5. Əlihüseyn Purçafi: «جریان های شعر معاصر ایران» («İran müasir şeirinın cərəyanları»); 6. Qeysər Əminpur: «سنت و نوآوری در شعر معاصر» («Müasir şeirdə ənənə və yenilik»); 7. İsmayıl Hakemi: «ادبیات معاصر ایران» («İran müasir ədəbiyyatı»); 8. Rüstəm Əliyev: «نوآوری در شعر معاصر فارسی» («Müasir fars şeirində novatorluq»); 9. Vera B. Klayştorniya: «شعر نو در ایران» («İranda yeni şeir»); 10. Əli Musəvi Gərmərudi: «نگاهی به شعر نو» («Yeni şeirə bir baxış»); 11. Böyükəgə Hüseynov: «مسئله شعر نو در ادبیات معاصر ایران» («Müasir İran ədəbiyyatında yeni şeir problemi»); 12. Yaqub Ajənd: «شعر دوره مشروطه» («Məşrutə dövrü şeiri»); 13. Seyid Mehdi Zərreqani: «چشم انداز شعر معاصر ایران» («Müasir İran şeiri mənzərəsi»).

Tədqiqatın əsas məqsədi. XX əsr şeir cərəyanlarının təşəkkül tarixinin tədqiqi, bu ədəbi təzahürlərin istiqamətləri və təmsilçilərinin araşdırmaya cəlb edilməsi, bu əsasda həmin ədəbi hadisələrin ədəbiyyat tarixi baxımından əhəmiyyətini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın əsas vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

– XX əsr İran şeirində mövcud ədəbi cərəyanları müəyyənləşdirmək; bu cərəyanların yaranması, məqsədləri, baniləri, hər bir cərəyanın görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığı haqqında məlumat vermək;

– XX əsr İran şeirinın başlanğıc dövrünü, hər bir cərəyanın yaranışında istər nəzəriyyəçilərin, istərsə də şairlərin oynadıqları rolunu müəyyənləşdirmək dəyərləndirmək;

– Ədəbiyyat və cəmiyyətin qarşılıqlı təsiri fonunda XX əsr İranın ictimai, siyasi və ədəbi vəziyyətini şərh etmək.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası. Dissertasiya yazılarkən problemlə bağlı İran və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının elmi qənaət və təcrübələrindən istifadə olunmuşdur. Mövzunun genişliyi nəzərə alınaraq, tarixi-tipoloji və elmi-nəzəri təhlil prinsipi əsas götürülmüşdür. Dissertasiyadakı elmi qənaətlər hər iki təhlil metodu ilə ədəbi və elmi məxəzlər əsasında isbatə yetirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat obyektimiz olan XX əsr İran ədəbi cərəyanları haqqında İranda ciddi tədqiqat işləri yazılsa da, bu araşdırmaların heç birində XX əsr ədəbi cərəyanları kompleks

araşdırılmamışdır. Bu tədqiqatlarda, bir qayda olaraq, hər hansı bir dövrə aid olan ayrı-ayrı ədəbi cərəyanlar və ya şairlərdən bəhs olunmuşdur. Dissertasiyada öncə bütün şeir cərəyanları araşdırılıb müəyyənləşdirilmiş, ikinci növbədə isə, bu cərəyanların yaranması dövrü ardıcılıq ilə verilmişdir. Son nəticədə XX əsr İran şeirinin bütünlüklə əhatə olunmasına cəhd edilmişdir.

Dissertasiyanın praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, İranda Məşrutə inqilabından (1906) başlayaraq bu günə qədər yüzillik bir dövr ərzində İran ədəbiyyatında yaranmış və mövcud olan bütün ədəbi cərəyanlar araşdırmaya cəlb edilərək dəyərləndirilmişdir. Dissertasiyada XX əsr İran ədəbi cərəyanları haqqında mövcud olan zəngin ədəbiyyat və çoxsaylı mənbələrdən istifadə edilmişdir. Bu cəhət XX əsr İran ədəbi cərəyanları ilə əlaqədar aparılacaq sonrakı tədqiqatlara yardım edə bilər. Bundan əlavə, dissertasiyada:

- İranda yaranmış yeni ədəbi cərəyanların formalaşması və qədim şeirdən fərqi bəhs edilir;

- Bütün XX əsr İran şeir cərəyanları haqqında məlumat əldə etmək imkanı yaradır;

- Son bir əsr ərzində yaranan şeir cərəyanlarının banilərinin İran ədəbiyyatında oynadıqları rol araşdırılır;

- Müxtəlif ədəbi cərəyanları öyrənərək, İranın son yüzillikdə ictimai-siyasi və ədəbi tarixində baş verən mürəkkəb hadisələrlə tanış olmaq olar;

- XX əsr İran ədəbi cərəyanları haqqında ümumi məlumat əldə etmək, şeir cərəyanları barəsində yaranan suallara cavab tapmaq, bu cərəyanların izlədiyi ədəbi və ictimai məqsədlər haqqında məlumat əldə etmək olar.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya AMEA akad Z.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutunun “İran filologiyası” şöbəsində yerinə yetirilmiş, işin əsas müddəaları müxtəlif elmi məcmuələr və beynəlxalq konfransların materiallarında dərc olunan elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın quruluşu. Dissertasiya giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı, predmetin öyrənilməsinin əhəmiyyəti, tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsəd və

vəzifələr, mövzunun işlənmə dərəcəsi, elmi yeniliyi, metodoloji əsası, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası və işin ayrı-ayrı fəsillərində qarşıya qoyulan digər məsələlər ümumi şəkildə açıqlanır.

Dissertasiyanın **“XX əsrin əvvəllərində İran poeziyasında yenilik meyilləri”** adlanan I fəslı beş bölmədən ibarətdir: **“Məşrutə inqilabının nəzəri və ictimai zəmini”** adlanan **birinci** paraqrafda tədqiqat obyektimizin fikri-ictimai, siyasi və mədəni durumundan bəhs olunur.

Qacarlar dövründə 1906-cı ildən başlayan kütləvi ictimai-siyasi hərəkət 1911-ci ilədək davam etmiş və «Məşrutə inqilabı» adı ilə tarixə düşmüşdür. Məşrutə inqilabı həqiqətdə yeni ilə köhnə, dini və dünyəvi qanunların qarşıdurmasının ictimai təzahürü idi.

Məşrutə inqilabından əvvəl və sonra bütün maneələrə baxmayaraq, bu hərəkət nəticəsində demokratik qanunlar haqqında təsəvvür yarandı.

Məşrutə dövrünün əhval-ruhiyyəsi Rza şah hökuməti süqut etdikdən sonra təkrarən Azərbaycanda müşahidə olundu və nəticədə «Azərbaycan» adlı bir cəmiyyət yarandı. Bu məntəqədə «Tudə partiyası» geniş fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə Seyid Cəfər Pişəvəri çoxsaylı tərəfdarlarının təmsil olunduğu partiyayı, Azərbaycan Demokrat Fırqəsini təşkil etdi. 12 dekabr 1945-ci ildə Azərbaycan Milli Məclisinin sədri Mirzə Əli Şəbustəri tərəfindən Azərbaycan Milli Hökumətinin mövcudiyyəti elan edildi. Seyid Cəfər Pişəvəri Azərbaycanın milli hökumətinin baş naziri seçildi.¹ Bu hökumət bir il davam etdi. 12 dekabr 1946-cı ildə İran qoşunu Azərbaycana yeridildi, milli hökumət devrildi. Fırqə rəhbərlərinin əksəriyyəti sovet dövlətinə mühacirət etdi.

İranda son yüzildəki hakimiyyət çevrilişləri ədəbi fikrə də təsirsiz qalmadı və bu dəyişikliklər təkcə siyasi iqtidarın əvəzlənmələri ilə nəticələnmədi, cəmiyyətdə bir çox köklü dəyişikliklərə şərait yaratdı.

Dissertasiyanın I fəslinin ikinci bölümü **“Məşrutə şeirinin ictimai şəraitlə həmahəngliyi”** adlanır. Məşrutə dövrünün şeiri klassik şeirlə yeni şeiri birləşdirən həlqə rolunu oynayırdı. Məşrutə inqilabı nəticəsində əski ədəbiyyat öz yerini ictimai məzmunlu və məşrutə ilə bağlı şeir formasına verdi.² İranın müasir ədəbiyyatında məşrutə inqilabından istər əvvəl, istərsə də sonra oyaniş dövrünün şairlərinin şeirləri bu hərəkətin formalaşmasına dərinədən təsir göstərdi. Bu dövrdə İran şairlərinin əksəriyyəti azadlıq carçısı olduqlarına görə həbs edilərək, ağır

¹ مدنی، جلال الدین، تاریخ سیاسی ایران، جلد اول، تهران، انتشارات اسلام، 1369، ص. 294

² ترابی، ضیاء الدین، فروغی دیگر، تهران، دنیای نشر نو، 1375، ص. 17

işgəncələrə məruz qalmış, bəzən bu yolda canlarını da qurban vermişdilər. Məsələn, Fərruxi Yəzdini azadlıq barədə yazdığı şeirə görə Qaşqayilər hakimi Zığəməddövlənin göstərişi ilə həbs edib dodaqlarını iynə ilə tıkdılar. Fərruxi ağzı tikilmiş halda zindanın divarında belə yazdı:

به زندان نگردد اگر عمر طی من و ضیغم الدوله و ملک ری
به آزادی ارشد مرا بخت یار بر آرم از آن بختیاری دمار³

(Əgər həbsdə ömrü başa vurmasam,

Mən, Zığəməddövlə və Rey mülkü (arasındakı mübarizə davam edəcək).

Əgər buradan azad olarsam (hərəkət: əgər mənə bəxt yar olsa),

O bəxtiyarı (hakim)dən qisasımı alacağam).

Yeni İran şeirini dəyərləndirən tanınmış Azərbaycan alimi B.Hüseynov yazır: “Biz yeni fars poeziyasının meydana çıxması prosesini bir çox İran, Avropa və hətta sovet alimlərinin tutduqları mövqeyin əksinə olaraq, qısa müddətdə baş vermiş bir hadisə deyil, təqribən bir əsr davam edib yeni keyfiyyətli fars poeziyasının formalaşması ilə nəticələnən vahid bir proses kimi qiymətləndirir, buna görə də İranda «ədəbi yeniləşmə»nin nə XIX əsrin ikinci yarısında, nə Məşrutə inqilabı dövründə, nə də 1920-ci illərdə baş verdiyi barədə fikirlərlə razılaşa bilirik. XIX əsrin ortalarından XX əsrin ikinci yarısına qədər fars şeirinin keçdiyi dövrləri biz yeni İran ədəbiyyatı və poeziyasının meydana çıxması və formalaşmasında vahid bir prosesin qırılmaz həlqələri hesab edirik”.⁴

Dissertasiyanın I fəslinin “Ədəbi üslubun dəyişməsi və Məşrutə şeirinin yaranması” adlı üçüncü bölümündə məşrutə inqilabı dövründə günün tələbinə uyğun olmadığından klassik ədəbi üslubun tənəzzülə uğraması, yeni forma və məzmunu malik şerin onun yerini alması proseslərindən bəhs olunur.

XIX əsrin ortalarında ilk dəfə İsfahan şəhərində yaranan, daha sonra isə Tehrandə davam edən «köhnə ədəbi şeir üslubu» Məşrutə dövrünün tələbatına cavab verə bilmədi. Bu şeirlərin vəznəi əski zamanlardan qalan əruz vəznəi, məzmunu isə keçmiş şeirlərin əsərləri kimi mədhiyyədən ibarət idi.⁵ Onların şeirə baxışı Qəznəvi və Səlcuqilər dövrünün düşüncəsindən fərqlənirdi.⁶ Belə bir şəraitdə bu düşüncə də

³ یاحقی، محمد جعفر، چون سبوی تشنه، تهران، انتشارات جام، 1375، ص. 7

⁴ Böyükağa Hüseynov. XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, Bakı, 1975, s. 35

⁵ www.p30city.net/showthread.php?t=5592

⁶ شمیسا، سیروس، سبک شناسی شعر، تهران، انتشارات فردوس، 1375، ص. 310

XX əsrin modernizm fikirləri qarşısında tənəzzülə uğramalı və nəticədə Məşrutə dövrünün şeirləri fikir baxımından dəyişib inkişaf etməli idi

Qeyd etməliyik ki, Məşrutə dövrü şairlərinin əsərlərinə təkcə onlarla çağdaş olan Azərbaycan ədibləri deyil, oncəki yüzillikdə yaşayıb-yaratmış realist yazıçılar da təsirsiz qalmamışlar. Burada qüdrətli və fəvqəladə dərəcədə cəsarətli ziyalılardan biri Mirzə Fətəli Axundovun adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, M.F.Axundovun ədəbi proqramı inqilabi xarakterli idi və islahat məqsədi daşıyırdı. O, sadə və səmimi yazı üslubu ilə sənəti həyatla əlaqələndirmək, tənqid yolu ilə nəsihət etmək məqsədini izləyirdi.

Dissertasiyanın I fəslinin “Şeir cərəyanı, ədəbi məktəb, ədəbi üslub və fərqləri” adlı dördüncü bölümündə bəzən eyniləşdirilən bu ədəbi terminlərin spesifikasiyası araşdırılır. “Şeir cərəyanı” termini son onilliklərdə iranlı tədqiqatçılar tərəfindən elmi dövriyyəyə gətirilmişdir. İlk dəfə 1972-ci ildə Mənuçehr Atəşi və İsmayıl Xoyi şeirdə ədəbi istiqamətlər və axınlardan danışarkən “cərəyan” terminindən istifadə etmişlər.⁷ “Şeir cərəyanı” termininin isə ingiliscədə ən uyğun qarşılığı “poetical current”dir. Bu terminlə, əsasən, siyasi, ictimai, iqtisadi, mədəni və ədəbi dəyişikliklər zəmini və müştərək fikir, inam və ədəbi düşüncələr əsasında bir yerə cəm olan bir qrup şairin düşüncələrini əks etdirən şeir üslubları nəzərdə tutulur.

“Ədəbi məktəb” isə ayrıca bir zaman kəsiyində əsərlərini eyni prinsiplər əsasında yaradan bir qrup yazıçının sənət sahəsindəki fəaliyyətlərinə deyilir. “Ədəbi məktəb” sözünü “ədəbi hərəkət”lə təxmini olaraq sinonim kimi qəbul edirlər. Ancaq fərq budur ki, “bir ölkənin sərhədlərini aşan və geniş ölçüdə – dünya səviyyəsində yayılan məktəblər hərəkət (literary movement) adlanırlar”.⁸

Qeyd etmək lazımdır ki, “ədəbi məktəb” Qərb ədəbiyyatşünaslığına aid olan bir termdir. İran ədəbiyyatında isə bu anlamda “səbk” terminindən istifadə olunur.⁹ Belə ki, İran ədəbiyyat tarixinin müxtəlif dövrlərində yaranmış əsərlər, adətən, üslubuna, səbkilərinə görə

⁷ 8. براهنی، رضا، طلا در مس، (سه جلدی)، تهران، نشر نویسنده، جلد اول 1371، ص. 8

⁸ میرصادقی، میمنت، شناخت مکتب های ادبی، واژه نامه هنر شاعری (فرهنگ تفصیلی اصطلاحات فن شعر و سبک ها و مکتب های آن)، تهران، انتشارات “کتاب مهناز”، چاپ سوم، 1385، ص. 621-618

⁹ انوشه، حسن، فرهنگ نامه ی ادبی فارسی، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، 1376، ص. 1265

qruplaşdırılır. Məsələn, Xorasan, İraq, Azərbaycan, hind və s. səbkiləri.

Ümumiyyətlə isə, İran ədəbiyyatşünaslığında “ədəbi üslub” (səbk), “ədəbi məktəb” və “şeyr cərəyanı” terminlərinin əhatə dairəsi və fərqləri tam aydınlaşdırılmamışdır. Hətta bəzən bu üç termin sinonim olaraq işlədilməkdədir.

Dissertasiyanın **I fəslinin “Məşrutə dövrü ədəbi cərəyanları”** adlanan **beşinci** bölümündə Qacarlar dövrünün sonları və məşrutə hərəkatının başlanğıcında tədriclə klassik şeyrin, müəyyən anlamda şablonlaşmış və təkrar təsiri bağışlayan şeyr nümunələrinin tənqidindən, nəticədə bu gün “Məşrutə şeyri” adlandırdığımız yeni ədəbi hadisənin meydana çıxmasından bəhs olunur. Ümumiyyətlə, məşrutə dövründə dörd şeyr cərəyanı mövcud olmuşdur. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Forma və məzmun etibarilə klassik şeyr ənənəsinə bağlı ədəbi cərəyanı:

Bu ədəbi cərəyana mənsub olan şairlərin məşrutə dövründə yaşadıklarına baxmayaraq, onların şeyirlərində məşrutə ilə bağlılıq, bu inqilabın əks-sədası olan ədəbi-ictimai problemlə əlaqə çox az idi. Ədib Pişəvəri, Ədib Neyşapuri, Şuridə Şirazi, Mirzə Nəim İsfahani, Səfa İsfahani, həmçinin Gürganlı Məhəmmədhosin Qərib Rəbbani, Daniş Təbrizi, Məhəmməd Cavad Şəbab Kirmanşahi bu qrupu təmsil edirdilər.

2. Fikir baxımından yeni, forma etibarilə əski ədəbi cərəyan:

Bu qrupa mənsub olan şairlərin şeyrinin formasında yenilik görünsə də, bu yenilik onları əski üslubu dəyişdirən şairlərin sırasına daxil etmək üçün kifayət etmir.¹⁰ Bu şeyr cərəyanını formaca klassik, mahiyyətcə yeni adlandırmaq olar. Bu qrupun nümayəndələrindən Ədibül-məmalik Fərahani, Vəhid Dəstgirdi, İrəc Mirzə, Məliküşşüəra Bahar və Dehxudanin adlarını çəkmək olar.

3. Forma və məzmun etibarilə yeni ədəbi cərəyan:

Bu qrupa daxil olan şairlər klassik şerə bağlı deyildilər. tənqidçilər, o cümlədən Nəsimi-Şimal tərəfindən bu şeyr cərəyanı üçün «mətbuat şeyri» adı daha münasib bilinərək təklif kimi irəli sürüldü.¹¹ Fikir baxımından onların şeyirlərinin üstünlüyü cəmiyyətdə buraxdığı müsbət təsirdən ibarət idi və bu şairlərin xalqın oyanışında mühüm rolları var idi. Mirzəzadə Eşqi «İdeal ya se tablo-ye Məryəm» («İdeal,

¹⁰ زرقانی، مهدی، چشم انداز شعر معاصر ایران، تهران، نشر ثالث با همکاری انتشارات دبیرخانه شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی، چاپ اول، 1383، ص. 130

¹¹ آرین پور، یحیی، از نیما تا روزگار ما، جلد سوم، تهران، انتشارات زوار، 1382، ص. 133

yaxud Məryəmin üç tablosu») şerini yeni vəzn və üslubda yazdı. O bu şerini «İran ədəbiyyatında inqilabın başlanğıcı» adlandırır.¹²

4. Ənənəyə qarşı çıxanlar:

Bu şairlərin əsərləri kiçik həcmliidir. Lakin onların şeirlərində orta çağ ədəbi ənənəsindən uzaqlaşma əsas xüsusiyyət kimi özünü göstərir. Bu şairlərin şeiri məşrutə dövrünün əsas hadisələrinin məğzini ifadəsi ilə əhəmiyyət kəsb edir. Məzmun və forma cəhətdən şeirlərini hadisələrin axarına buraxan bu qələm sahiblərinin şeirləri son nəticədə bütünlüklə məşrutə şeirinin rəng və rəyihəsini almışdı. Onların şeirlərinin dili ümumxalq danışq dilinə, yəni küçə, bazar, yaxud qəzetlərin dilinə yaxınlığı ilə fərqlənir. Tağı Rüşət, Şəms Kəsməi, Cəfər Xamneyi, Əbülqasım Lahuti bu cərəyanın şairləri sayılırlar.

Dissertasiyanın **“İran poeziyasında Nima Yuşic mərhələsi”** adlı II fəslinin birinci bölümü **“İranda sərbəst şeirin təşəkkülü və Nima Yuşic”** adlanır. Birinci Dünya müharibəsindən sonra İranın siyasi-ictimai və ideoloji vəziyyəti ədəbiyyatı da istiqamətləndirdi və bir sıra yeni şeir növlərinin yaranması ilə nəticələndi. Ölkənin ədəbi və siyasi vəziyyəti tənqidi şeirlərin dilində məcaz və eyhama müraciəti zərurətə çevirdi. O dövrdə ölkəyə elə bir atmosfer hakim idi ki, bu, «Nima Yuşicin ortaya çıxmasına səbəb oldu və o, yeni (sərbəst) şeiri bizə ərməğan gətirdi».¹³

Sərbəst şeirin başlanğıcı haqqında tədqiqatçılar arasında fikir ayrılığı mövcuddur. Məşrutə inqilabından sonra şeirin məzmun və şəkil baxımından dəyişib inkişaf etməsi bəzi tədqiqatçılarda belə bir qənaət formalaşdırmışdır ki, sərbəst şeirin başlanğıcı Məşrutə inqilabı ilə eyni dövrə təsadüf edir. Bir qrup tədqiqatçı ilə Nima Yuşic vasitəsilə şeirdə baş verən keyfiyyət dəyişikliklərini, yəni 1912-ci ildə onun «Əfsanə» adlı şeirlər toplusunun nəşrini İranda sərbəst şeir tarixinin başlanğıcı hesab edirlər.

Bu qrupa qarşı olan tədqiqatçılar, öncə də qeyd etdiyimiz kimi, müasir şeirin başlanğıcını Məşrutə inqilabı dövrü ilə eynizamanlı hesab edir, Dehxuda, Məliküşşərə Bahar, Arif Qəzvini və başqalarını bu mərhələnin ilk nümayəndələri sayırlar.

Azərbaycanlı şərqşünas alim Böyükağa Hüseynov yazır: «Tədqiqi-

¹² سنگری، محمد رضا، ذوالفقاری، حسن و محمد غلامی، ادبیات فارسی، 2، تهران، نشر شرکت چاپ و نشر کتاب
⁷³ های درسی ایران، 1378، ص. 73

¹³ <http://www.ahleghalam.com/article.aspx?id=58>

qatçılar İranda sərbəst şeirin məzmun və formasını araşdırmaqda səhvə yol vermişlər. Hər ikisini eyniləşdirmiş və demək olar ki, düzgün nəticə əldə etməmişlər. O səhv də Nima Yuşici yeni şeirin banisi hesab etməkdən ibarətdir. Bu hərəkətin inkişafında rolunun böyük olmasına baxmayaraq, Nima o hərəkətin banisi deyildir. Ona görə ki, Nima Yuşicdən əvvəl bir çox şairlər bu hərəkətin əsasını qoymuşlar. Əgər onların fars şeirin məzmununda yenilik etməkdə xüsusi yerləri vardırırsa, Nima forma cəhətdən, yəni şeirə «azad əruz» vəznini gətirməklə müasir fars ədəbiyyatına böyük töhfə vermişdir... Fikrimizcə, sərbəst şeir hərəkəti XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərindən başlanmış, xüsusilə məzmun baxımından məşrutə dövründə formalaşmışdır, sonralar klassik şeir formasında mütərəqqi fikirlər ortaya çıxmış və yeni biçimdə özünü göstərmişdir. Bu sahədə Nima Yuşicin xidmətləri unudulmazdır.¹⁴

Qeyd etməliyik ki, Nima güclü şair, dərin zəka sahibi və geniş dünyagörüşünə malik bir insan, İran və Avropa xalqlarının tarix, mədəniyyət və ədəbiyyatını dərinlən bilən bir şəxs idi. Bu xüsusiyyətlər fars şeirində onu «yeni şeirin atası» məqamına qədər yüksəltdi. Nimanın şeirdə yaratdığı forma, yaxud üslub aşağıdakılardan ibarətdir:

1. təsvirləri yaratmaqda şəxsi təcrübəyə söykənmək və divan şeirində olan oxşar ölçülərdən uzaqlaşmaq;
2. yerli təsvirlərdən istifadə etmək;
3. təsvirlərə forma vermək;
4. bir bənddə ibarələri bir-biri ilə və həmçinin başqa bəndlərin sözləri ilə həmahəng etmək;
5. şeirdə təsvirləri mürəkkəbləşdirmək;
6. təsvir və məzmunun vəhdətini yaratmaq.

Bu cəhətlər klassik şeirdə mövcud deyildi və əgər olsaydı da, qabarıq nəzərə çarpmırdı.

Nimanın şeirində dil iki spesifik cəhətə malikdir:

1. Şairin klassik üslubda yazılmış şeirlərində dil bəlağət, xüsusilə rəvanlıq və axıcılıq baxımından divan şeirinə uyğundur;
2. Onun sərbəst şeirində isə tam fərqli dil ilə qarşılaşırıq. Bu dil, Nimanın ifadə etdiyi kimi, «təbii dilə, yəni danışığı dilinə yaxındır».¹⁵

Dissertasiyanın **II fəslinin ikinci** bölümü “**Romantizm məktəbi və Nima Yuşicin romantizmi**” adlanır. Romantizm təkcə bir sənət və

¹⁴ Hüseynov, Böyükağa, XX əsr fars şeirində ənənə və novatorluq, Bakı, 1975, s. 37

¹⁵ 162 سفر در مه (تأملی در شعر احمد شاملو)، تهران، انتشارات زمستان، چاپ اول 1374، ص. 162

ədəbi cərəyan deyil, bəlkə ictimai, fəlsəfi və sənət prosesi kimi Avropa yaranmışdır. Müxtəlif ölkələrdə romantizmə çeşidli mənalar verilməmişdir. Nimanın romantizmi məşrutə şairlərindən fərqli olaraq daha çox fərdi xarakterlidir. Nima ilk şeiri olan «Rəngi solan nağılı»nda dəfələrlə «özüm» və «mən» kəlmələrindən istifadə edir. Ümid Təbibzadə Nimanın romantizmi və onun məşrutə şairlərinin romantizmi ilə fərqi haqda deyir: «Nimanın doğulduğu Yuşa olan məhəbbəti Nima və digər şairlərin romantizmi arasındakı fərqi göstərir. Əgər nasionalizm romantizmin meyvəsidirsə, fərdilik, yaxud individualizm onun kökü və əsasıdır».¹⁶

Dissertasiyanın **II fəslinin üçüncü** bölümü **“Simvolizm məktəbi və Nima Yuşicin simvolizmi”** adlanır.

Simvolizm ədəbi məktəbi XVIII əsrin sonlarında – fransız şairi Şarler Pyer Budlerin 1857-ci ildə nəşr olunan “Pislik gülləri” şeiri ilə başlayır. Simvolizm, bir tərəfdən, fəlsəfə məktəbi və realist ədəbiyyat qarşısında üsyan edir, digər tərəfdən isə, “Sənət sənət üçündür” məktəbini quru, ruhsuz və mənasız bilir. Nima ədəbi axtarışları nəticəsində Fransa yeni simvolizm şeiri ilə tanış oldu və farsca şeirdə dəyişiklik etmək üçün simvolistlərin bəzi təcrübələrindən bəhrələndi. Amma Nima Fransa simvolizminə öz ictimaiyyətinin rəng və xüsusiyyətini verməklə, Fransa simvolizmini özəlləşdirməklə iranlılaşdırdı. “Nima simvolizmi” Avropa, xüsusilə Fransa simvolizmindən alınsa da, onlar arasında fərqlər də mövcuddur. Nima şeirdə simvolun əhəmiyyəti haqqında deyir: “Simvollar şeiri dərinləşdirir, ona etibar və böyüklük verir”¹⁷.

Dissertasiyanın **III fəsl** “**Nima Yuşicdən sonra yaranmış ədəbi cərəyanlar**” adlanır. Ümumiyyətlə, çağdaş İran poeziyasında Nima Yuşic mərhələsindən başlayaraq, bu günədək iyirmi şeir cərəyanının yaranması araşdırmalardan bəlli olur. Bu ədəbi cərəyanların yaranma tarixi, ədəbi özəllikləri, ideya yönümü və təmsilçiləri barədə təsəvvür yaratmaq məqsədilə onların ayrı-ayrılıqda xarakteristikasını verməyi məqsədəuyğun bilir.

Dissertasiyanın **III fəslinin birinci** bölümü **“İslam inqilabından öncəki ədəbi cərəyanları”** adlanır. Burada Nimanın ədəbi inqilabının

طبيب زاده، امید، نگاهی به شعر نیما (بحثی در چگونگی پیدایش نظام های شعری)، تهران، انتشارات نیلوفر،¹⁶

1387، ص. 144

نیمایوشیج (علی اسفندیاری)، حرف های همسایه، تهران، انتشارات دنیا، 1351، ص. 133.¹⁷

təsiri ilə yaranıb fəaliyyət göstərən ədəbi cərəyanlarından, onların ideya yönümü və tarixilik baxımından iki qismə bölünməsinə bəhs olunur. Bu cərəyanları zaman və əsasən, məzmun dəyişiklikləri baxımından iki qrupa bölə bilərik: İslam inqilabınaqədərki və İslam inqilabından sonrakı ədəbi cərəyanlar. Birinci qrupa daxil olan ədəbi istiqamətlərin başlıcaları aşağıdakılardır:

1. Ağ şeir cərəyanı: جریان شعر سپید

Ağ şeir (blank verse, şeiri-sepid) adlanan ədəbi cərəyan İran poeziyasında Avropa və Amerika ədəbiyyatında olduğundan fərqli şəkildə təzahür etmişdir. Avropa və Amerika ədəbiyyatında ağ şeir dedikdə, qafiyəsi olmayan və vəznə malik olan şeir növü nəzərdə tutulur. «Fars şeirində isə ağ şeir həm vəznə, həm də qafiyəsi olmayan şeirə deyilir».¹⁸ Müasir İran şeirinin, demək olar ki, bütün tənqidçiləri və biliciləri Əhməd Şamlunu İranda «ağ şeir» cərəyanının banisi və bayraqdarı kimi qəbul edirlər.

2. Farsca müasir ənənəvi ədəbi cərəyan: جریان ادبی سنت گرای معاصر فارسی

Fars müasir ənənəvi ədəbi cərəyanları, qədim dövr şeirlərindən quruluş cəhətdən fərqlənir. Bu şeirlər, adətən, qəzəl, qəsidə, rübai, qitə, məsnəvi, dördlüklər və ya son yüzildə yayılmış yeni tipli dübeytilər şəklində yazılır.

2.1. Əsl ənənəçilər: سنت گرایان محض

Bu ədəbi cərəyanın nümayəndələri fars şeirinin forma və struktur baxımından dəyişməsinə istəmirdilər. Öz sözləri, düşüncələri və hisslərini oxucularına klassik formada (əsasən, qəzəl janrında) çatdırmağa çalışırdılar. Bu qrupa daxil olan şairlərə Məhəmmədhüseyn Şəhriyar, Rəhi-ye Moəyyeri, Pəjman Bəxtiyari, Lütfuli Surətgər, Rədi Azərəxşi, Cəlaləddin Hüməyi, Bədiüzzəman Füzənfər və başqaları aiddir.

2.2. Yarımənənəvi ədəbi cərəyan (yeni klassiklər):

جریان ادبی نیمه سنتی (کلاسیک های جدید)

«Müasir dövr ədəbiyyatının tədqiqatçıları və tənqidçiləri bu ədəbi cərəyanı və ona aid olan şairləri müxtəlif şkillərdə adlandırmışlar: orta mövqeli şeir, orta mövqeli yeni şeir, uyğunlaşdırılmış şeir, mühafizəkarlar, yeni klassiklər, mühafizəkar modernistlər, ənənəvi yeni şeir və ya qədimsayaq yeni şeir, yeni lirika,

داد، سیما، فرهنگ اصطلاحات ادبی (واژه نامه مفاهیم اصطلاحات ادبی فارسی و اروپایی)، تهران، انتشارات مروارید، چاپ دوم 1375، ص. 188

romantik şeir».¹⁹ Bu cərəyana aid olan tanınmış şairlərdən biri Feridun Təvəllolidir. Təvəlloli şairliyə yeni başlayarkən Nima Yuşicin ardıcılardan idi və Nima Yuşicin «Əfsanə» poemasını təqlidlə lirik şeirlər yazırdı. Lakin sonra Nima üslubundan uzaqlaşdı və romantik və lirik şeirlərə müraciət etməyə başladı.

2.3. Modern məzmunlu ənənəvi ədəbi cərəyanı (ictimai və inqilabi mövzularda yazılan şeirlər): (شعر رمانتیک: جریان ادبی سنتی مدرن) جامعه گرا و انقلابی

Qeyd etməliyik ki, müasir İran ədəbi cərəyanlarında klassik janrlardan yalnız qəzəldən istifadə olunmuşdur. Buna əsasən də demək olar ki, modern məzmun daşıyan ənənəvi ədəbi cərəyanların yaranmasına səbəb yeni qəzəlin sınaqdan keçirilməsi olmuşdur. Yeni qəzəl «modern qəzəl», «formal qəzəl», «rəvayi qəzəl»²⁰ kimi adlarla təqdim olunur. Bu janr daha çox şairə Simin Behbəhaninin adı ilə bağlıdır. Bu şairəni müasir dövr şairlərindən Əli Babaçahi «qəzəlin Niması»²¹ adlandırmışdır. Siminin yaradıcılığının ikinci dövrü «Rəstaxiz» («Qiyamət») adlı şeirlər toplusunu yazdıqdan sonra başlandı. Şair bu topluya yazdığı ön sözdə «ictimai məzmunu qəzəl janrında vermək»²² istədiyini bildirirdi.

2.4. Postmodern məzmunlu ənənəvi ədəbi cərəyan (postmodern qəzəl): (غزل پست مدرن: جریان ادبی سنت گرای پست مدرن)

Postmodern yönümlü ənənəvi şeir cərəyanı deyilərkən, fəlsəfi anamlı «postmodern qəzəl» nəzərdə tutulur. Postmodern qəzəl İran ədəbiyyatı tarixində yeni bir hadisə olub, Seyid Mehdi Musəvi və başqa gənc şairlər tərəfindən son illərdə yaradılmışdır. Bu qrupa qəzəlin formasını saxlamaqla, məzmunu dəyişdirərək inkişaf etdirməyin tərəfdarı olan şairlər daxildir. Onlar da, ağ şeir və ya Şamlu şeirində olduğu kimi, postmodern mahiyyətli düşüncə və məzmunu yer verməyi nəzərdə tuturlar. Bu şeir cərəyanına aid olan şairlərdən aşağıdakıları göstərmək olar: Bijən Cəlali, Seyid Mehdi Musəvi, Sirus Nozəri, Feyz Şərif, Əli Abdurzayi və s.

3. «İfrat yenilikçi» ədəbi cərəyan: (جریان ادبی نو پردازان افراطی)

¹⁹ حسین پور جافی، علی، جریان های شعری معاصر فارسی (از کودتای 1332 تا انقلاب 1357)، تهران، انتشارات امیر کبیر، چاپ اول 1382، ص. 109

²⁰ <http://www.jenopari.com/article.aspx?id=1255>

²¹ http://www.arooz.com/mag1385/04/post_29.php

²² بهیپاتی، سیمین، رستاخیز، تهران، نشر زوار، چاپ سوم، 1370، ص. 5

1951-ci ildə, əsasən, Huşəng İraninin fəaliyyəti nəticəsində yaranmış bu ədəbi cərəyana «bənövşəyi fəryad şeiri cərəyanı»²³ «mor şeir»²⁴, «Şahin ədəbi hərəkəti fəryadı»²⁵, «şahin şeiri»²⁶ kimi müxtəlif adlar verilmişdir. İranda sürrealist şeirin də banisi Huşəng İrani sayılır. O, özünəməxsus bir ədəbi cərəyanının yaradıcısı kimi adını əbədləşdirə bilməsə də, müxtəlif şeir cərəyanlarının yaranmasına səbəb oldu. Huşəng İrani üslub yaradan və təsir göstərə bilən bir şair olmuşdur. Söhrab Sepehri, Ehsan Təbəri, Əhməd Şamlu, Əhmədrza Əhmədi, Yəduallah Rəyayi, Bijən Cəlaləli kimi şairlərin əsərlərində onun təsirinə rast gəlmək olar.

4. «Yeni dalğa» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی موج نو

«Yeni dalğa» cərəyanı qədim şeirlərdə, eləcə də Nima poeziyasında olan vəzn və qafiyə kimi vasitələrdən azad olan ifratçı bir ədəbi cərəyanıdır. Mürəkkəb təxəyyül və deyim tərzinə malik olan bu ədəbi cərəyanının nümayəndələri şairanə dil və idrak vasitəsilə şeirdə yeni ölçülər yaratmaq iddiasında idilər. Bu ədəbi cərəyanının adını 50-60-cı illərin görkəmli simalarından olan Feridun Rəhnüma qoymuşdur. İlk dəfə Əhmədrza Əhmədi 1962-ci ildə «Tər» toplusunu çap edərək, bu şeir üslubunun əsasını qoydu.

5. «Həcm ədəbi» cərəyanı (Espacementalisme): جریان ادبی حجم

«Həcm şeiri» başqa adlarla da tanınır: həcmçilik, zehni hərəkət, həcmi baxış, zehni fasilələr, üçölçülü yanaşma. Həcm şeiri müasir ədəbiyyatda ayrıca və yeni bir cərəyan deyildir. Belə demək olarsa, o, «yeni dalğa» şeirinin başqa formasıdır. Əslində də bu cərəyan «yeni dalğa» şeirinin məntiqi davamıdır. «Həcm şeiri»nin ardıcılarının çoxu «yeni dalğa» cərəyanından gəlmişdilər. Pərviz İslampur, Məhəmmədrza Aslani, Bəhram Ərdəbili, Məhmud Şücai kimi «yeni dalğa» şairləri «həcm şeiri»nin bəyaniyyəsinin (manifest) hazırlanmasında iştirak etmişdilər. «Həcmçilik» İran ədəbiyyatında mövcud olan şeir üslublarından biridir. Əsrin siması olduğu üçün rəssamlıq, teatr, nəsr,

²³ عالی عباس آباد، یوسف، جریان شناسی شعر معاصر، تهران، انتشارات سخن، 1391، ص. 275

²⁴ شادخواست، مهدی، در خلوت روشن (بررسی نظریه ها و بیانیه ها در شعر معاصر)، تهران، انتشارات عطایی،

چاپ اول، 1384، ص. 295

²⁵ بیرانوند، احمد، بررسی ساختار جریان های حاشیه ای شعر معاصر بعد از نیما، تهران، نشر روزگار،

چاپ اول 1389، ص. 41

²⁶ طاووسی آرانی، طیبیه، جریان های حاشیه ای شعر معاصر، مجله رشد آموزش زبان و ادب فارسی،

تهران، دفتر انتشارات کمک آموزشی وزارت آموزش و پرورش، شماره 72، ص. 64

film və musiqini də əhatə edir». ²⁷

6. «Xalis dalgə» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی موج ناب

Bu şeir cərəyanı «xalis şeir», «əsl şeir», «təmiz şeir» kimi adlarla tanınmışdır. «Xalis dalgə» üslubunda olan şeir məzmun və məna cəhətdən əhəmiyyət kəsb etməyərək, oxucu və dinləyiciyə zövq bəxş etmək məqsədi ilə yazılır. «Kəlmələrdəki musiqililik, xəyali təsvirlər şairlərin bu məqsədə nail olmalarına yardım edir». ²⁸ «Xalis şeir» ifadəsi ilk dəfə Amerika şairi Edqar Alen Po (1809-1849) tərəfindən işlədilmişdir. Fars ədəbiyyatına isə bu ədəbi cərəyanının banisi Mənuçehr Atəşi tərəfindən gətirilmişdir.

7. «Konkret» ədəbi cərəyanı (concrete poem): جریان ادبی کونکريت

Bu ədəbi cərəyan başqa adlar ilə də tanınır: təcəssümi şeir, plastik şeir, görünüş şeiri, «Konkret şeir» dedikdə, «sözün zahiri görünüşü və şəkli məna xüsusiyyətinə nisbətən qabarıq olan şeir» nəzərdə tutulur. Bu şeir müəyyən qədər rəssamlığa bənzəyir. Ədəbiyyata aid olduğu qədər qrafikaya da aiddir. Lakin eyni zamanda da onlar heç birinə aidiyyəti yoxdur. ²⁹ İran konkret və ya təcəssümi şeirinin nümayəndələrinə nümunə olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: İsmayıl Nuri Əla (İranda konkret və ya təcəssümi şeirin banisidir), Nəsir Nəsiri, Tahirə Bareyi, Raha Məhəmmədsina və s.

8. «Qrafik» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی توگراف

Bu ədəbi cərəyan da təsviri şeirin növlərindən biri hesab olunur. Əslində bu ədəbi cərəyanın nümunələri də konkret şeirdən fərqlənmir. Gilanlı şair Əlirza Pəncəyi 2003-cü ilin yayında nəşr etdirdiyi bir məqaləsində «Tugraf» şeirini yaratdığını elan etdi və belə bir iddia irəli sürdü ki, bu növ şeirə ilk dəfə olaraq, onun əsərlərində rast gəlinir. Ə.Pəncəyi 90-cı illərin yarısından başlayaraq, tuqraf şeir, mürəbbə şeir, vəsətcin şeiri (mərkəzdə cəmləmə şeiri), tapmaca şeiri kimi janrların yaradılmasında böyük rol oynamış, onları müasir İran və dünya şeirləri kimi təqdim etmişdir.

9. Müqavimət ədəbi cərəyanı: (شعر چريکی) جریان ادبی مقاومت

«Müqavimət ədəbi cərəyanı» və ya «partizan şeiri» dedikdə, şah rejiminə qarşı çıxan bir qrup şairin yaratdığı siyasi, inqilabi, ideoloji

²⁷ رویایی، پدالله، بیانیه شعر حجم، تهران، مجله بررسی کتاب، نوره جدید، شماره جدید (4)، شهریورماه 1350، ص. 3

²⁸ <http://jafarimahmood.blogfa.com/post-171.aspx>

²⁹ [http://www.tebyan.net/poem/poetry/iran/conrem/porary poetry/2009/1/182399.htm](http://www.tebyan.net/poem/poetry/iran/conrem/porary%20poetry/2009/1/182399.htm)

şeyrlər nəzərdə tutulur.³⁰ Müqavimət şeirindən bəhs olunarkən dörd nəfərin adı xüsusi çəkilməlidir: Nemət Mirzazadə, Səid Sultanpur, Xosrov Golesorxi, Əli Mir Fetrus. Ümumiyyətlə desək, «müqavimət şeirində sadə insanlardan təşkil olunmuş cəmiyyətə müraciət edilir. Belə ki, şair şeirdən humanist və bəşəri amallar yolunda atəşli silah kimi istifadə edir».³¹

10. Foruğ Fərruxzadənin yaratdığı «qadın ədəbi» cərəyanı:

جریان ادبی مونث فروغ فرخزاد

İlk öncə qeyd etməliyik ki, qadın şeiri kişi şeirinə qarşılıq olaraq, onunla əks qütb təşkil etmək niyyəti ilə yaranmışdı. İran ədəbiyyatının qədim tarixinə nəzər saldıqda qadın şeirinin yeri boş görünür.

Tarixə müraciət etsək, Nəsrəddin şah Qacar dövründən sonra İran qadınlarının öz əsərlərini üzə çıxarmaq üçün daha çox imkana malik olduqlarını görürük.³² Lakin İran qadınının cəmiyyətdə fəal iştirakı məşrutə inqilabından sonra, qadın hüququ və azadlığı probleminə xüsusi diqqət yetirilən Avropa mədəniyyəti ilə tanışlıqdan sonra baş verdi.

Foruğ Fərruxzadənin farsdilli qadın şeirinin banisi olduğu inkar olunmazdır. Əslində Foruğ üsyan edirdi. Sirus Şəmisə demişkən, «Foruğ bizim ədəbiyyatımızda heç zaman açıq və aşkar üzə çıxmayan qadın duyğuları və hissiyyatını ortaya qoymaq və bizim mədəniyyətimizdə eşidilməyən İran ziyalı qadınının səsinə eşitdirmək üçün yaradılmışdı».³³ Foruğ şeirlərində, xüsusilə də «Əsir», «Divar», «Üsyan» adlı ilkin şeirlər toplusunda açıq-aydın qarşı cinsə – kişiyyə bəslənilən eşqdən yazır.

11. Kəyumərs Münşizadənin «riyazi» ədəbi cərəyanı:

جریان ادبی ریاضی کیومرث منشی زاده

Bu ədəbi cərəyanın banisi və nəzəriyyəçisi Kəyumərs Münşizadə olmuşdur. O, 1966-cı ildə ədədləri, riyazi formulları və fizika terminlərini şeirə gətirməsi ilə heyərləndirici bədii bir mövzu və təsvir yaratmışdır. O, müasir şeirə riyazi formulları daxil etməklə «riyazi şeir» adlı yeni üslub yaratdı.

³⁰ حسین پور جافی، علی، جریان های شعری معاصر فارسی (از کودتای 1332 تا انقلاب 1357)، تهران، انتشارات امیر کبیر، 1382، ص 337

³¹ روزبه، محمدرضا، ادبیات معاصر ایران (شعر)، تهران، نشر روزگار، چاپ سوم 1386، ص. 97

³² <http://khatoonnews.com/1388/03/07>

³³ شمیسا، سیروس، راهنمای ادبیات معاصر، تهران، نشر میترا، چاپ اول، 1383، ص. 14

12. Kəyumərs Münşizadənin «Rəngli» ədəbi cərəyanı : جریان ادبی رنگی کیومرث منشی زاده

Ədəbi istiqamətlərdən ikisi Kəyumərs Münşizadənin adı ilə bağlıdır: biri, artıq qeyd etdiyimiz kimi, «riyazi şeir», ikincisi isə «rəngli ədəbi cərəyanı». Bu sonuncu bölgüyə daxil olan şeirlərdə Münşizadə rənglərə əhval-ruhiyyə vermək və əhval-ruhiyyəyə rəng verməklə rəngli təsvirlər yaratmışdır. O, fars dilində mövcud olan rəng adlarından yaradıcı şəkildə və ustalıqla istifadə etmişdir.

13. Nüsrət Rəhmaninin «qara ədəbi» cərəyanı:

جریان ادبی سیاه نصرت رحمانی

«Qara ədəbi» cərəyanı kimi tanınan Nüsrət Rəhmaninin şeiri müasir «yeni dalğa» cərəyanında, eləcə də klassik fars şeirində mövcud olan ictimai əsaslı şeirdən fərqli bir şeirdir. Onun şeiri başdan-başa cəmiyyətdəki ümitsizliklərdən, qaralıqlardan, qaranlıq fəzadan ibarətdir. N.Rəhmani «ölüm şeirinin öndəri» kimi tanınan Feridun Təvəllolinin qəmginlik, qaranlıq və günahkarlığın ifadəsi olan şeirlərin təsiri altında yazıb yaratmışdır. Buna görə də, o, «qara şeir şairi» kimi tanınmışdır.

14. Söhrab Sepehrinin işraq ədəbi cərəyanı جریان ادبی اشراق سپهری

Söhrab Sepehri Nima Yuşicin ardıcılardan olan istedadlı bir şair idi. Bu dövr şairləri içərisində Söhrab Sepehri istər yeni şeirin gəlişməsinə verdiyi töhfə, istərsə də yaradıcılıq üslubunun özünəməxsusluğu, dünyaduyumunun bənzərsizliyi baxımından xüsusi diqqət çəkir. «Söhrab Sepehrinin yaradıcılığı ilə məşğul olan bütün tədqiqatçılar hər şeydən əvvəl onun fəlsəfi və daha çox dini-mistik xarakterini vurğulayırdılar ki, bu da həqiqətə uyğundur.»³⁴ Şairin yaradıcılığının bədii-fəlsəfi mahiyyətinə də yanaşmalar müxtəlif idi. Kimlər üçünsə o, sürrealist, kimlər üçünsə buddist, kimlər üçünsə sufi (neosufi)... idi. Söhrabda bunların hamısı vardı, amma o həm də bunların heç biri deyildi.³⁵ Söhrab Sepehri, Nima Yuşicin əksinə, öz fərdi xüsusiyyətləri və mənəvi aləminə uyğun olaraq, irfana meyl edir. Sirus Şəmisə Söhrab Sepehri şeirinin müasir şairlər arasındakı yeri haqqında deyir: «Fars yeni şeirinin əgər dünya səviyyəli iki-üç şairi varsa, şübhəsiz ki, onlardan biri Söhrab Sepehridir... Sepehri, Foruğ Fərxozzad və Əhməd

³⁴ Казимов Мехти. Персидская поэзия конца XX века, Баку, 2006, с. 106

³⁵ Məhəmmədi Məsiəğa. Vəcd ilə kəşfərisində, yaxud güllərin nəbzini tutan şair Söhrab Sepehri. Suyun ayaq səsi. Şeirlər və poema, Bakı, 2010, «Mütərcim», s. 6

Şamlu ilə birgə müasir fars şeirinin dünya səviyyəsindəki fəxrirlər”³⁶

15. «Danışiq dili» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی گفتار

«Danışiq dili şeiri» adlanan ədəbi cərəyana, adından da görün-düyü kimi, xalq dilindən götürülmüş sözlərin istifadə olunduğu şeirlər daxildir. Doğrudur, bütün qədim dövr və orta çağ şairlərinin əsərlərinin hər birində danışiq dilinin bu və ya digər nümunəsinə rast gələ bilirik. Lakin bəhsini etdiyimiz «danışiq dili şeiri» və ya «danışiq dili şeiri hərəkəti» öz başlanğıcını Nima Yuşic dövründən götürür və 1966-cı ildə Seyid Əli Salehi bu ədəbi cərəyanın əsasını qoydu.

16. «Məfhumî» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی مفهومی

«Məfhumî ədəbi» cərəyan, məna əsas götürülməklə formalaşan şeirə deyilir. Bu şeir cərəyanı yarandığı zaman və məkana uyğun olaraq ərsəyə gəlmişdi.³⁷ «Məfhumî şeir»in banisi və nəzəriyyəçisi Rza İsmailidir. O, müasir şeir yaradıcılığında yaranmış böhrana qarşı bu ədəbi istiqaməti yaratdığını bildirir. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, keçmişdə də mövcud olan «məfhumî ədəbi» cərəyanı, yeni dövrün tələblərinə uyğun olaraq, çağdaş ədəbiyyatda yenidən meydana çıxmışdır. «Məfhumî şeir» nümunələrinə adlarını aşağıda qeyd etdiyimiz şairlərin yaradıcılıqlarında rast gəlmək olar: Tahirə Səffarzadə, Əhmədrza Əhmədi, Seyid Əli Salehi, Bijən Cəlali, Əli Babaçahi, Umran Salahi, Fərəştə Sari, Hüseyn Münzəvi, Simin Bəhbəhani, Qeysər Əminpur və s.

17. Rza Bərahəninin «dil» ədəbi cərəyanı: جریان ادبی زبانی براهنی

Müasir şair və tənqidçilərdən olan Rza Bərahəni Nima və Şamlu şeirləri və nəzəriyyələrini sintez edərək, yeni bir nəzəriyyə irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, müasir şeir bu nəzəriyyəyə əsaslanmaqla tənəzzül və durğunluqdan, nimaı və ağ şeirin təsirindən qurtara bilər. R. Bərahəninin şeirlərinin ictimaiyyətin diqqətini çox cəlb etməməsinə baxmayaraq, bir çox ardıcılıqları olmuşdur. O, modernist şair sayılsa da, lirikasında klassik Şərq şeirindən gələn cəhətlər də gözə çarpır.

Dissertasiyanın III fəslinin ikinci bölümü **“İslam inqilabından sonrakı ədəbi cərəyanlar”** adlanır. Qeyd etməliyik ki, İslam inqilabından sonra yaranmış ədəbi istiqamətlərin çeşidi öncəki mərhələ

جهانبگلو، رامین، ایران و مدرنیته (گفتگوهای با پژوهشگران ایرانی و خارجی در زمینه ی رویارویی با دستاوردهای جهان مدرن)، ترجمه ی حسین سامعی، تهران، نشر قطره، چاپ سوم 1387، ص. 205

³⁷ www.ahleghalam.com/article.aspx?id=58

ilə müqayisədə nisbətən azlıq təşkil edir və tendensiyalılığı ilə fərqlənir. Bu qrupa daxil olan başlıca şeir cərəyanları aşağıdakılardır:

1. «Üçüncü dalğa» ədəbi cərəyanı (جریان ادبی موج سوم (شعر انقلاب))

İnqilab şeirini ilk dəfə şair və tənqidçi Fəramərz Süleymani «üçüncü dalğa» adlandırmışdır. O, öhdəlikli şeiri üç hissəyə böldü və onları «birinci dalğa», «ikinci dalğa», «üçüncü dalğa» adlandırdı. «İslam inqilabı şeiri»nin spesifik xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarətdir: 1- İslami maarifin inkişaf etdirilməsi; 2- İstibdad, müstəmləkəçilik və istismarla düşmənçilik; 3- İnsanları hüquqlarını əldə etməyə çağırış; 4- Şah hökumətini dəqiqliklə xarakterizə etmə; 5- İran xalqını qələbəyə çatdıran mübarizəni və sonrakı dövrü vəsf etmək; 6- İslami inqilabın formalaşması və qələbəsində rolu olan rəhbərliyi, müxtəlif şəxsiyyətlər və sinifləri tanımaq və s.³⁸

2. Yeni Nimayi (yeni modern və ya postmodern) ədəbi cərəyanı:

جریان ادبی پسا نیمایی (پسا مدرن، پست مدرنیسم)

Bu şeir cərəyanının banisi və nəzəriyyəçisi Əli Babaçahidir. İnqilabdan sonrakı şairlərdən biri olan Əli Babaçahi Qərb ədəbi axınlarının, əsasən də, geniş yayılmış postmodernizm cərəyanının təsiri ilə 90-cı illərdə pəşanimayi (hərfən: Nimadan sonrakı) şeir cərəyanını yaratmışdır. Bu şeir cərəyanını «pəsamodern», «şeir dər vəziyyət-e digər», «şeir-e fəranimayi»³⁹, «postmodernizm», «pəsamodernite», «pəsanogerayi», «pəsatəcəddod», «məbəəd e-təcəddod»⁴⁰ «fəranou»⁴¹, «fəramodern» və s. kimi də adlandırırlar. İran ədəbiyyatında postmodernist üslubun ən gözəl nümunələri Rza Bərahəniyə aiddir. Bu üslubun xüsusiyyətlərinə bir neçə dildə olan elementi orijinal bir şəkildə işlətmək, məna mücərrədliyi, dildə, hətta təsvirdə belə süjet və məntiqiliyin olmaması, dağınıq ardıcılıq, mədh, təşbih və istiarənin olmaması, üz gözəlliyindən bəhs edilməməsi aiddir.

3. 2000-ci illər ədəbi cərəyanı: جریان ادبی دهه هشتاد

2000-ci illər şeirinin yaradıcıları elə 90-cı illər şairləridir. Bu şairlərə nisbətən daha gənc nəslin nümayəndələri də əlavə olunmuşdur. Öncəki nəslin nümayəndələrindən bu şairlərin adlarını qeyd edə

38 شجاعی، مهدی، گفت و گو درباره ی بررسی ادبیات انقلاب اسلامی، سال دوم، کتاب ماه (ادبیات و فلسفه)، شماره 22، بهمن ماه 1387، ص. 103

39 <http://www.atefrad.org/12taazehaa/87/parishaanbaafi.htm>

40 <http://www.iran-far.com/showthread.php?t=2355>

41 <http://www.mandegar.info/1383/ordibehesht83/farano.htm>

bilərik: Hafez Musəvi, Behzad Xacat, Yəzdan Seləhşur, Şəhram Şeydayi, Cəməşid Bərzgər, Pegah Əhməd, Vəhid Mədəhti, Rza Cəməli, Rüstəm Şiri və s.

Sonda bunu qeyd etməliyik ki, bu fəsildə ümumilikdə, iyirmi ədəbi cərəyandan söhbət açılmışdır və bu cərəyanlar Nima ədəbi inqilabının nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Araşdırmalardan bəlli olduğu kimi, Nima Yuşic tərəfindən əsası qoyulmuş «yeni Nima şeiri» cərəyanı yarandıqdan sonra onlarla analoji yeni şeir cərəyanı meydana çıxdı. Bu fəsildə həmin şeir cərəyanlarının ən mühümləri təhlil olunmuş, onların baniləri, üslubi xüsusiyyətləri və nümunələri verilmişdir.

Tədqiqatın yekunu olaraq əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində bu şəkildə ümumiləşdirilmişdir:

XX əsr İranda ədəbi cərəyanların yaranmasının tarixi zəmini məşrutə inqilabı ilə əlaqəlidir. Ümumiyyətlə, İran poeziyasında yeni şeirin yaranması ilə əlaqədar olaraq iki fikir mövcuddur: bir qrup tədqiqatçı yeni şeirin başlanğıcının məşrutə inqilabı ilə bağlı olduğunu və müasir İran şeirinin iki mərhələdə yenilikçiliyə meyl etdiyini qeyd edir. Məşrutə inqilabının başlaması bu mərhələlərdən birincisidir. Bu dövrdə poeziya məzmun baxımından dəyişikliyə uğradı. Şahlar və əmirlərin mədh olunması, təbiət təsviri, eşq, hicran, şəxsi hisslərdən bəhs edən klassik şeirin məzmunu dəyişdirildi və ənənəvi formadan ictimai problemlər, xalq kütləsinin həyat tərzı və çətinliklərini əks etdirmək niyyəti ilə istifadə edilməyə başlandı. Bu şeirin ikinci mərhələsində isə hərtərəfli dəyişikliklər baş verdi. Bu yenilik və dəyişikliklər Nima Yuşicin yaradıcılığında şeirin zahiri formasının dəyişilməsi ilə nəticələndi. Bütün bunları nəzərə alaraq, yeni fars şeirinin başlanğıcının məşrutə inqilabı ilə əlaqədar olması müddəasını irəli sürənləri haqlı sayırıq.

Dissertasiyanın ikinci fəslində Nima dövrü və ya yenilikçi şeir dövrü haqqında müfəssəl məlumat verilmişdir. Qeyd etməliyik ki, I Dünya müharibəsindən sonra İranda ictimai-siyasi vəziyyət ədəbi cərəyanların formalaşmasına təsir göstərirdi. Dissertasiyada Nima Yuşicin poeziyası və onun ənənəyə zidd xarakterləri bu kontekstdə təhlil olunur.

Bu fəslin son bölümündə Avropa və İranda romantizm və simvolizm məktəblərindən bəhs edilərək, onların oxşar və fərqli cəhətləri üzə çıxarılmış, bu məktəblər ilə Nima şeir müqayisəli təqdim olunmuşdur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslində Nima Yuşic dövründə, eləcə də

ondan sonra yaranmış 20-dək fərqli ədəbi cərəyandan təfərrüatlı söz açılmışdır.

Dissertasiyada əldə olunan əsas nəticələr aşağıdakılardır:

– Tədqiqat şairlərdə yeni təfəkkürün formalaşmasında məşrutə inqilabının (1906) təsirinin inkarolunmazlığını və buna görə də yeni İran şeirinin tarixinin bu dövrdən etibarən sayılması ideyasının tərəfdarlarının haqlılığını göstərir.

– Son yüz il ərzində İranda yaranmış bütün ədəbi cərəyanların təşəkkül və tənəzzül dövrlərinin, ideya-məzmun və struktur özəlliklərinin araşdırılması bu ədəbi cərəyanların ictimai və fərdi xarakterli olmaqla iki başlıca istiqamətdə yaranıb inkişaf etdiyini üzə çıxardı.

– Yeni İran şeirinin formalaşmasında klassik şeirə münasibət, bu ənənəyə bağlılıq və ya ondan ayrılıqların təfəssilatlı olaraq təhlili nəticəsində bu istiqamətdə ikiləşmə olması məlum oldu.

– Nima, eləcə də Nima Yuşicdən sonra yazılmış şeirlər İran poeziyasının spesifik istiqamətlərini, eləcə də Şərq və Avropa şeirindən əxz olunmaların səviyyəsini bariz şəkildə nümayiş etdirir.

– Dissertasiyada yeri gəldikcə, Nima Yuşicin şeirlərindəki yeniliyi şərh etmək məqsədi ilə tətbiqi üsuldən istifadə edilmiş, bu əsərlər üslub baxımından, simvolizm və romantizm ədəbi məktəbləri ilə müqayisə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu öz əksini aşağıdakı məqalə və tezislərdə tapmışdır:

1. Nima Yuşicin fars şeirinin yaranmasına təsiri, Yaxın və Orta Şərq: dünən, bu gün, sabah, beynəlxalq elmi konfrans, 24-25 oktyabr 2007-ci il, Elmi araşdırmalar (elmi-nəzəri məqalələr toplusunun xüsusi buraxılışı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Akademik Z.M Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Bakı, 2011, s. 619-623.

2. Sərbəst şeir: Əhməd Şamlu, “Filologiya məsələləri”, No 2, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 2010, s.489-496.

3. Konkret şeir cərəyanı (concrete poetry), “Filologiya məsələləri”, No 3, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Bakı, 2010, s. 322-331.

4. XX əsrdə İranın ictimai-siyasi həyatı və Məşrutə inqilabının nəzəri və ictimai zəmini, “Müasir şərqşünaslığın aktual problemləri”, beynəlxalq elmi konfransının materialları, AMEA akad. Z.Bünyadov

adına Şərqşünaslıq İnstitutu, Türkologiya və Mərkəzi Asiya Araşdırmalar İnstitutu-Babəş-Bolyai Universiteti, Bakı, 1-2 iyun 2011, s. 16-17.

5. Əsrin bədənindən qopmuş alov (Nima Yuşicin fars şeirində ədəbi inqilabi və onun hərtərəfli dəyişilmə yaratmasına qısa bir baxış), “Dil və ədəbiyyat” (beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal), 1 (72), Bakı, 2010, s. 158-161.

6. İran bəyan şiirinin banisi Foruğ Ferruhzad, “Türkbilim”, ISSN, 1309-4254, Ege Üniversitesi Bilkom, Sonbahar, 2009, s. 81-93.

7. İranda məşrutə dövrünün şeir cərəyanları, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun “Elmi araşdırmalar”ı (IX buraxılış), Bakı, 2012, s. 159-164.

8. Сатирадык шығармаларлағы деби нормадан тыс элементтердін колдіанысы, Хаһаршы Вестник, Филология ғылымдары сериясы, 12/ 2011, s. 19-23.

9. باز آفرینی نیا از حکایت کرم شبناب کلّیلہ و دمنہ در شعر مهتاب، مجله پژوهش های زبان و ادبیات فارسی (علمی- پژوهشی)، دانشکده ادبیات و علوم انسانی اصفهان، سال چهل و هفتم، دوره جدید، سال سوم، شماره دوم (پیاپی 10) تابستان 1390، تعداد صفحات: 14 (از صفحه 103 تا 116).

10. نیمایوشیچ نظریه پرداز شعر نو ایران، مجموعه مقالات دومین همایش منطقه ای ادبیات و نظریه ادبی، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، آذر ماه 1389، تعداد صفحات: 29 (از صفحه 403 تا 432).

Литературные течения в Иранской поэзии XX века

РЕЗЮМЕ

В диссертации впервые были подвергнуты обширному и систематическому анализу характер и последствия коренных литературных изменений, проведенных в персидской поэзии XX века во время конституционной революции и после.

В первой главе диссертации рассказывается о новых тенденциях в поэзии и соответствии их с исторической обстановкой в стране.

В XX веке историческая основа формирования литературных течений в Иране была связана с конституционной революцией. В целом, существует два мнения в связи с созданием нового персидского стиха в Иранской поэзии: группа исследователей отмечает, что начало нового стиха связано с конституционной революцией и, что современная Иранская поэма в обоих этапах склонна к нововведениям. Начало конституционной революции является первым из этих этапов. В этот период поэзия подверглась изменениям с точки зрения содержания. Было ликвидировано до минимума восхваление венценосных особ, природы, темы и мотивы классической поэзии, и поэзия начала в первую очередь отражать жизнь народа. Вторая же группа исследователей связывает возникновение «новой поэзии» непосредственно с именем Нима Юшиджа. На втором этапе поэтического развития произошли более глубинные изменения. Эти инновации и изменения привели также к изменению внешней формы стиха в творчестве Нимы Юшидж. С этой точки зрения, обусловленность поэтических изменений революцией маршруте не вызывает сомнений.

Во второй главе диссертации приводится информация о периоде Нима Юшиджа и функционировании «новой поэзии». Нужно отметить что, после второй мировой войны социальная, политическая ситуация в Иране повлияла на формирование литературных течений в том числе и на творчество Нимы Юшиджа, в особенности, на ярко выраженный символизм его поэзии. Этот вопрос непосредственно прослеживается во второй главе. В ней также анализируются школы романтизма и символизма, выявляются их сходства и различия, место в современной поэзии Ирана.

В третьей главе диссертации рассматриваются около 20 литературных течений, появившихся как во время Нима Юшидж, так и после него. В заключении были обобщены основные результаты, полученные в ходе исследования.

**Literary Trends In Iranian Poetry Of The Twentieth Century
SUMMARY**

The nature and consequences of changes in the form and content of literary revolution created in Iranian poetry of the XX century, during the constitutional revolution and in following periods for the first time have been involved in extensive and systematic analysis in this thesis.

In the first chapter of the thesis is described the new trends of the Iranian poetry and their historical condition in the country.

In the 20th century, the historical basis of the formation of literary movements in Iran was linked to the constitutional revolution. In general, there are two opinions in connection with the creation of a “new poetry” in Iran: a group of researchers noted that the beginning of a new poetry is connected with the constitutional revolution and that modern Iranian poetry has passed phases in the country. Beginning of constitutional revolution is the first of these stages. During this period, poetry has undergone some changes from the point of content. Praise to shahs and emirs, description of nature, love, longing, content of classic poetry, talking about personal feelings were challenged and poets began for the first time to reflect the lifestyle of people. At the second stage of the poetical revolution there had been made deeper changes. These innovations and changes led to a change in the external form of the poem in the work of Nima Yushich. The second group of investigators connects appearance of “a new poetry” directly with the name of Nima Yushich. From this point of view, dependence of the poetical changes on literary revolution is quite obvious.

In the second chapter of the thesis was given detailed information about the period of Nima and the period of “innovative poetry”. It should be noted that, after the Second World War, social and political situation in Iran influenced the formation of literary movements and poetry of Nima Yushich and his brightly expressed symbols in his poetry. This problem has been directly touched in the second chapter. The last section of this chapter, talking about schools of romanticism and symbolism, identifies their similarities and differences, and presents Nima’s poems in comparison with the works of other poets of these schools.

In the third chapter of the thesis were discussed about 20 trends appearing during Nima Yushich period, as well as after it. At the end were united the main results obtained in the research work.

На правах рукописи

**НУСРАТУЛЛАХ РАМАЗАН АЛИ оглы
ДИНМУХАММАДИ**

**ЛИТЕРАТУРНЫЕ ТЕЧЕНИЯ В ИРАНСКОЙ
ПОЭЗИИ XX ВЕКА**

5718.01 – Мировая литература (Персидская литература)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2014

